

POTREBA DEFINÍCIE ĽUDSKÝCH PRÁV STÁLE AKTUÁLNA

Poznámky na margo 60. výročia Všeobecnej deklarácie ľudských práv

Stanislav Košč

Abstract. The Universal Declaration of Human Rights after sixty years of its ratification in UNO continues to be one of the most important political declarations regarding the value of human person, life and dignity. In the same time the missing definition of its fundamentals brings a large space for misinterpretation and consequential various continuing breach of individual or collective human rights in all these years. The answer on the question why this or that right is natural seems to be necessary for the whole idea of human nature and human rights. While God continues to be unacceptable as the objective base for human dignity, the inherent and universal value of human rights will have no solid fundament.

Aj šesťdesiat rokov po slávnostnom prijatí *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* (ďalej: *VDĽP*)¹ na pôde OSN a jej následnej ratifikácii zo strany signatárskych štátov pretrváva potreba ich zadefinovania. Stále sú totiž predmetom ostro kontrastných interpretácií a stále možno vo svete konštatovať ich mnohoraké porušovanie. Ľudské práva dosiaľ nikdy nemali v medzinárodnej politike takú hodnotu, ako majú teraz. Zároveň však možno povedať aj to, že práve teraz je už i len možnosť ich objektívneho založenia spochybňovaná, ba a priori odmietaná viac než kedykoľvek predtým. Práve tieto protichodné postoje možno sledovať aj pri príprave osláv 60. výročia prijatia *VDĽP*. Je teda vôbec dôvod oslavovať? Určite áno! Skôr však, než naznačíme veľký prínos tejto historicky celkom osobitej politickej deklarácie, uveďme jednu základnú „chybu krásy“, ktorá poznačila tento dokument a – ako sa zdá – spôsobila hore uvedené dôsledky.

Práva bez povinností

Ľudské práva (ako garancia spravodlivosti) sú vo *VDĽP* uvedené len ako verejný nárok na ochranu jednotlivých práv človeka. To je však iba jeden „pilier“ spravodlivého spoločenského usporiadania. Chýba

¹ Tento text vznikol ako reflexia po *Prípravnej konferencii pri príležitosti špeciálneho zasadnutia Valného zhromaždenia OSN na pripomenutie 60. výročia Všeobecnej deklarácie ľudských práv*, ktorá sa konala v Bratislave v dňoch 24. – 25. 10. 2008 na tému „60 rokov Všeobecnej deklarácie ľudských práv: oslávme svetový prínos pre život a rodinu“. Autor mal možnosť zúčastniť sa tejto konferencie a v texte parafrázuje viaceré podnetné myšlienky, ktoré tu zazneli.

tu nevyhnutný druhý „pilier“ (v poradí dokonca prednejší), a tým je individuálna povinnosť, ktorá so sebou nesie zodpovednosť za vlastné konanie. Židovsko-kresťanská morálka poskytuje väčšie garancie spravodlivosti, lebo ju stavia na Desatore a ono formuluje ľudské práva predovšetkým na základe povinností: Právo na život chráni imperatívom „Nezabiješ!“, právo na odpočinok imperatívom „Spomni, aby si deň sviatočný svätil“, právo na ochranu súkromného majetku imperatívom „Nepokradneš!“ a pod. Tieto práva sú tu v skutočnosti „len“ dôsledkom individuálnych morálnych povinností, za ktoré – ak má byť mier v spoločnosti spravodlivý – každý (teda de facto páchatel i obeť, žalobca i sudca) nesie definitívnu a neodvratnú zodpovednosť pred absolútne spravodlivým, univerzálnym a konečným Božím súdom na konci dejín.

Odmietnutie koncepcie spravodlivosti na báze zodpovednosti voči Bohu – osvieteneckou tézou o individuálnej i spoločenskej morálke „eti si Deus non daretur“ (akoby Boha nebolo) zo strany západnej kultúry, ako i marxisticko-leninským programovým ateizmom zo strany Sovietskeho Zväzu – spôsobili, že Deklarácia do istej miery páchne pýchou víťazov vojny, ktorí predkladajú víziu ľudských práv ako nárok voči verejnej moci podľa vlastných predstáv jej autorov, ale absentuje tu onen pilier osobnej zodpovednosti za spravodlivosť.

Na druhej strane však si treba položiť otázku, či od politickej deklarácie (akou je *VDLP*) možno očakávať niečo podobné: nie je kompetenciou kohosi iného formulovať morálne imperatívy? Isteže áno, skôr *náboženstvo* je to, čo interpretuje vôľu Božiu a ako také človeka zaväzuje vo svedomí, takže bolo by prekročením kompetencií, ak by sa o to chcela pokúšať nejaká politická deklarácia, hoci aj týkajúca sa ľudských práv. Ak teda možno vyčítať *VDLP* čosi v tejto veci, tak je to tá skutočnosť, že keď ľudské práva ako nárok voči verejnej moci de facto stavia na určitej morálke, presnejšie na určitej antropológii, z ktorej vyvierajú ona morálka (a teda i morálne povinnosti) a takisto aj príslušné práva, odmieta toto svoje *východisko* a *základ* identifikovať. Historické dokumenty svedčia, že osobitne pri formulácii kľúčových článkov Deklarácie, teda Preambuly, čl. 3 al. čl. 16, boli pokusy upresniť pojem „prirodzený“ odvolávkou na Stvoriteľa. Avšak Sovietsky zväz, ako už bolo vyššie naznačené, odmietol túto – podľa neho – príliš religióznu terminológiu a ani ostatné, najmä európske sekularizované víťazné mocnosti na nej obzvlášť zásadne netrvali.

Tak tu nachádzame formuláciu ľudských práv na základe „prirodzenej dôstojnosti“, avšak význam tohto pojmu (alebo aspoň usmernenie pre čitateľa, kde ho má hľadať) je tu zamlčaný ...

Šesťdesiat rokov interpretácií

Práve toto je ona „chyba krásy“ Deklarácie, spôsobujúca celý rad nedorozumení, a najmä výrazne oslabujúca jej reálny dopad na vnútornú politiku signatárskych krajín, či tiež na medzinárodné vzťahy. Ide o to,

že ak neoprieme pojem „prirodzený“ o nejakú *objektívnu hodnotu*, vyprázdňuje sa jeho obsah, a tým aj univerzálnosť a neodcudziteľnosť ľudských práv, formulovaných na jeho základe. A ak nie je zaručená (vnútornou logikou argumentácie) ich univerzálnosť a neodcudziteľnosť, už to nie sú „ľudské práva“ v pravom zmysle slova.

Skutočne, odpoveď na celkom spontánnu otázku: *Kto to povedal, že to či ono je prirodzené?!*, celkom zásadne usmerňuje následný výklad ľudských práv i príslušnú legislatívnu či sociálnu prax. (Komplikácie ohľadom argumentovania proti homosexuálnym registrovaným partnerstvám a ich následnému zrovnoprávneniu s „prirodzenou“ rodinou, sú toho jedným z dnešných konkrétnych príkladov...)

Pozorné štúdium prípravných dokumentov i komparácia jednotlivých myšlienkových akcentov celkom jednoznačne potvrdzuje, že formulácia *VDĽP* do veľkej miery evidentne čerpala z viacerých významných textov vtedajšieho pápeža Pia XII., osobitne z jeho „mierových“ vianočných posolstiev v rokoch 1939, 1941 a 1942. Vskutku, koncepcia ľudskej prirodzenosti, ktorá kladie základ pre univerzálny a neodcudziteľný charakter ľudských práv v tejto Deklarácii, čerpá bezpochyby z kresťanskej formulácie ľudskej prirodzenosti, tomistického a neotomistického pôvodu, avšak stojacej predovšetkým na viere v Boha – Stvoriteľa, ktorého stvoriteľský akt na *svoj obraz a podľa svojej podoby* obdaril človeka, každého človeka, jedinečnou a nenarušiteľnou dôstojnosťou a slobodou.

Z tohto základu vyrastá celá Deklarácia a oň opiera axiologický základ jednotlivých ľudských práv. V tejto veci urobili Otcovia Deklarácie vynikajúcu prácu. Keďže sa však nezhodli na nutnosti zadefinovať svoje východiská (a teda i východiská svojich záverov), ponechali, takpovediac, „zadné dvierka“ pre následnú dezinterpretáciu celej Deklarácie. Azda i preto získal tento dokument tak relatívne ľahko takú širokú podporu a veľký, celosvetový konsenzus S istou dávkou ľútosti treba konštatovať, že Deklaráciu bez veľkých ťažkostí ratifikovali takmer všetky krajiny sveta, vrátane totalitných režimov a diktatúr, keďže im vlastne ponechával široký priestor na vlastnú interpretáciu jeho obsahu, kým zároveň ratifikáciou Deklarácie vyvolávali dojem o svojej demokratickosti a úcty k ľudským právam.

To spôsobilo, že v priebehu šesťdesiatich rokov, ktoré nasledovali po prijatí *VDĽP*, sa nezriedka *tie isté* práva aplikovali a aplikujú na celkom *opačné* dôsledky (napr. eutanázia sa interpretuje ako prejav práva na život, a zároveň ju iní pokladajú za evidentný atentát na toto právo.)

Špecifikum práva na život

– 46 – Keď je reč o práve na život (kde v súčasnosti evidujeme azda najväčší konflikt v spoločnosti ohľadom interpretácie a dôsledného uplatňovania príslušného článku *VDĽP*, teda čl. 3: „Každý má právo na život, slobodu a osobnú bezpečnosť“), treba upriamiť pozornosť na to, že toto

právo je tu formulované dosť problematicky, lebo je len dvojstranným vzťahom: každý jednotlivец má právo žiť a všetci ostatní majú povinnosť rešpektovať to, teda nesiahnuť mu úmyselne na život. Na rozdiel od trojstranne formulovaných práv (kde je upresnený aj objekt práva), „problém“ práva na život spočíva práve v nešpecifikácii tohto práva. To na jednej strane poukazuje na všeobšiahlosť tohto práva (a to bol pravdepodobne i zámer autorov Deklarácie), avšak na druhej strane celkom zrejme vyžaduje následné špecifikácie.

Táto skutočnosť by sama osebe nemusela generovať žiadne vážnejšie problémy. V každej krajine poznáme situáciu, keď Ústava formuluje istý základný právny nárok a následné zákony ho špecifikujú. Je tu však zásadný rozdiel. V rámci tejto špecifikácie Ústavy vo vnútroštátnych vzťahoch existuje jeden neopomenuteľný inštitút, ktorým je Ústavný súd, ktorý sa *per definitionem* zaoberá súladom jednotlivých zákonov s Ústavou. Avšak v medzinárodnom kontexte neexistuje nič podobné, niet takej inštitúcie, ktorá by rozhodovala, či ten-ktorý zákon je v súlade s *VDLP*. A tak jej posledný článok (čl. 30 o tom, že nič sa v tejto deklarácii nesmie vykladať tak, aby to mohlo smerovať k potlačeniu niektorého tu vyhláseného práva) v skutočnosti nemá kto posúdiť. Isteže, aj toto by malo byť úlohou Ústavných súdov, keďže *VDLP* bola ratifikovaná vo všetkých signatárskych krajinách, čím sa stala súčasťou ich legislatívy, avšak vo vzťahu medzi národnými Ústavami a ich zákonodarstvom na jednej strane, a *VDLP* na druhej strane, musíme hovoriť často skôr ako o istej *inšpirácii*, než ako o *aplikácii*. Ak by sme chceli skutočne špecifikovať akýkoľvek dvojstranný vzťah (a neodkloniť sa pritom od neho), vyžaduje si to identifikovať cieľ (logiku) daného právneho vzťahu. Inak je možné, že príde k jeho úplnému preformulovaniu. V kontexte už vyššie citovaného príkladu to môžeme konštatovať na následnom dynamickom posune: právo na odmietnutie ďalšej (úpornej) liečby zo strany pacienta (trojstranné právo, vyvierajúce z dvojstranného práva na slobodu, bolo následne reinterpretované ako dvojstranné právo na rozhodovanie o vlastnom živote a z toho sa vyvodilo nové trojstranné právo, právo na asistovanú samovraždu

Jacques Maritain už v čase, ktorý predchádzal prijatiu *VDLP*, poukázal na to, že koncepciu práva na život možno nájsť jedine vo *filozofii* tohto práva, ktorá odpovedá na otázku: Existuje morálna norma, ktorá absolútne odmieta úmyselné usmrtenie druhého človeka? S výnimkou *trestu smrti*, ktorým sa tu teraz nejdeme bližšie zaoberať, právo na život je absolútne v tom zmysle, že chráni život človeka pred akoukoľvek *vôľou* usmrtiť. Preto argumenty, ktoré sa často uvádzajú na spochybnenie absolútности tohto práva, zväčša neobstoja práve z toho dôvodu, že uvádzajú ako príklady situácie, v ktorých nejde o vôľu (úmysel) usmrtiť, ako napr. keď policajti strieľa na unikajúceho páchatela, keď dieťa v maternici zomiera v dôsledku vyoperovania tejto maternice, postihnutej rakovinou a pod.

A tak v súvislosti s týmto právom (deklarovaným, ako už bolo uvede-

né, v čl. 3: „Každý má právo na život ...“) by bolo už načas zdefinovať, kto je ten *každý*, o ktorom je tu reč?

Formulácia *VDLP* totiž nepripúšťa žiadnu výnimku. Ak niekto rozmýšľa inak, musí vziať na vedomie, že jeho rozmýšľanie nie je v zhode s *cieľom* tohto článku Deklarácie, ktorý je formulovaný – podľa všetkého – práve preto tak všeobecne, aby zabránil otvoreniu *akýchkoľvek* „dvier“ k úmyselnému siahaniu na život druhého človeka, lebo to je niečo, čo principiálne človekovi neprislúcha, a to za žiadnych okolností. Z hľadiska náboženského dôvod spočíva v tom, že život pochádza od Boha, a nie od človeka (človek si svoj život nedal sám, a keď ho „dáva“ svojim deťom, ide o „dávanie“ len v analogickom zmysle, kým skutočným darcom tu ostáva Boh). A z hľadiska právneho dôvodom je oprávnená obava z reálnej možnosti zneužitia takejto právomoci, okamžite ako by bola čo len v najobmedzenejšej miere poskytnutá.

Je čo oslavovať

Napriek uvedeným „problémom“ Deklarácia ostáva azda vrcholným prejavom ľudskej civilizácie vo vzťahu k životu a dôstojnosti človeka. Je pravda, že obdobia po skončení vojny sú vždy poznačené hrôzou zo zažitej skúsenosti a akýmsi spontánnym prilnutím k životu, resp. k hodnotám, ktoré vojna ničila a možno pozorovať pomerne intenzívne odhodlanie spoločnosti chrániť ich. Dejiny – či už osobné, alebo dejiny národov – nás učia, že človek si spravidla začína vážiť hodnoty až vtedy, keď ich stratí. Preto až po tejto skúsenosti dokáže v pravej miere vnímať i hodnotu ľudskej dôstojnosti, mieru, rodiny, rozvoja atď. Aj obdobie po skončení II. svetovej vojny bolo poznačené podobnými náladami. Ich intenzita však bola úmerná ničivej intenzite vojny, ktorá aj v oblasti atentátu na hodnoty nemá historickú obdobu. Veď človek postavil do služieb ničenia nepriateľa nielen svoje schopnosti, techniku a priemysel, ale i vedecký rozvoj, ba i humanitné vedy a dokonca filozofiu. Morálne authority doby postupne prechádzali na stranu šíriteľov hrôzy. Svet sa obrátil ľudstvu chrbtom a prežil svoju apokalypsu.

Práve preto je tento dokument taký významný! Do mnohostranného povojnového „brain-stormingu“ významnou mierou prispel aj sám „veľký Porazený“, Nemecko, ktoré sa postavilo k svojej skúsenosti skutočne „chlapsky“ a v Norimbergu veľmi zásadne ukázalo nielen svojim vojnovým zločincom, ale najmä celému ľudstvu, že okrem pozitívneho (občianskeho) zákona existuje ešte vyšší morálny (prirodzený) zákon, ktorý je nutné rešpektovať aj vtedy, keď sa štátne zákony dostanú do konfliktu s ním. Práve túto zásadnú životnú skúsenosť možno čítať hneď v prvých riadkoch Preambuly *VDLP*, ktorá začína slovami: „Vo vedomí, že uznanie ľudskej prirodzenosti a rovných a neodcudziteľných práv členov ľudskej rodiny je základom slobody, spravodlivosti a mieru na svete ...“ a „že neuznanie ľudských práv a pohrdanie nimi viedlo k barbarským činom, ktoré urážajú svedomie ľudstva ...“.

VDĽP teda poukazuje na *podstatu* mieru a podstatu jeho ohrozenia, a tou je vzťah k *ľudskej prirodzenosti*. Toto je nadčasová lekcia, ktorú je potrebné stále mať na pamäti. Deklarácia je totiž stále len ľudský dokument, a ako taký je neustále vystavený pokúšeniu ignorovania alebo vykladania vo vlastný prospech zo strany ekonomicky, politicky, či demograficky silných členov ľudského spoločenstva (aj pre dôvody, ktoré sme už naznačili vyššie). Preto posledný odsek Preambuly, ktorý zdôrazňuje záväzok členských štátov OSN, signatárov Deklarácie, „vyučovaním a výchovou rozšíriť úctu k týmto právam“ poukazuje na stále platnú nutnosť kontinuálneho vzdelávania v oblasti ľudských práv, počnúc od zadefinovania a vysvetľovania ich základu, ktorým je ľudská prirodzenosť.

Kým bude človek človekom, bude stále existovať pokúšenie podmaniť si druhého či riešiť vzájomné konflikty násilím a vojnou. *VDĽP* je nástrojom v rukách tých, ktorí chcú hľadať spôsoby, ako týmto pokúšeniam odolať. Jej najväčšou *silou* je totiž práve jej historické pozadie a nemožno ju zmiesť zo stola ako nejaký sentimentálny úlet tých, čo prežili vojnu, lebo dejiny jednoznačne dávajú za pravdu jej základným východiskám i záverom.

Doc. PhDr. ThDr. Stanislav Košč (1964) absolvoval teologické štúdiá v Ríme a v Lubline so zameraním na sociálnu morálnu teológiu a v Ružomberku rigorózne štúdium sociálnej práce. V súčasnosti pôsobí na Ústave sociálnych vied Pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku ako vedúci Katedry misijnej a charitatívnej činnosti, publikuje monografie a učebnice najmä z oblasti katolíckej sociálnej náuky (pozri <http://fedu.ku.sk/~kosc>). Zároveň vykonáva funkciu prorektora Katolíckej univerzity pre zahraničné vzťahy a mobility.